

M. Savenko

METHODOLOGY OF LEGAL ARGUMENTATION IN DECISIONS OF CONSTITUTIONAL JUSTICE

The article deals with the concepts, models, and approaches of legal argumentation in the decisions of constitutional justice as well as with requirements to separate arguments. It analyses the meaning of legal argumentation as an important content element of the decisions of constitutional justice.

Keywords: constitutional justice, constitutional jurisprudence, decisions of constitutional justice, legal argumentation.

Матеріал надійшов 08.04.2013

УДК 340.132.3:342.565.2|(477)

Абрамович Р. М.

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ПРИНЦИПУ НЕЗВОРОТНОСТІ ДІЇ ЗАКОНУ В ЧАСІ В УКРАЇНІ

У статті досліджено судову аргументацію принципу незворотності дії закону в часі. Проаналізовано взаємозв'язок між судовими аргументами принципу «lex ad praetorian non valet» у судовій практиці Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції.

Ключові слова: закон, аргументація, принцип, виняток, незворотність закону, право.

Як відомо, принцип незворотності дії закону в часі закріплений статтею 58 Конституції України, відповідно до якої закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення. Наведене текстуальне формулювання принципу незворотності є досить-таки категоричним, що викликало необхідність у його офіційному тлумаченні Конституційним Судом України, який присвятив цьому питанню прямо чи дотично сім своїх рішень, проте правова аргументація деяких з них, м'яко кажучи, видається недостатньою.

Ідеться про Рішення КСУ № 1-рп/99 від 9 лютого 1999 р. (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) та Рішення № 3-рп/2001 від 5 квітня 2001 р. (справа

про податки). У Рішенні № 1-рп/99 (першому з наведених) Конституційний Суд дійшов висновку, що положення частини першої статті 58 Конституції України про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, стосується фізичних осіб і не поширюється на юридичних осіб. Відповідно до рішення КСУ цей конституційний принцип не може поширюватись на закони та інші нормативно-правові акти, які пом'якшують або скасовують відповідальність юридичних осіб, проте надання зворотної дії в часі таким нормативно-правовим актам може бути передбачено шляхом прямої вказівки про це в законі або іншому нормативно-правовому акті. Основним аргументом такої позиції Суду стало розміщення принципу незворотності дії правових норм у Розділі 2 Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Використаний судовий

аргумент цілком вписується у силогістичну модель правової аргументації, відповідно до якої переконливість міркувань ґрунтується на демонстрації їх формальної правильності [1]. Проте суто морально-логічних операцій для ґрунтовної аргументації явно недостатньо, і з проникненням у правознавство ідей природного права зазначена модель виявилася надто вразливою, адже вона не завжди відповідає таким загальним принципам права, як справедливість, рівність, свобода тощо, які фактично сформували та наповнили іншу аргументативну модель – дискурсивну, основу якої становлять прагнення учасників діалогу до взаєморозуміння, узгодження висхідних засновків [2].

Системний аналіз Конституції, до якого, до речі, Конституційний Суд звернувся частково, вказує на рівність усіх суб'єктів права перед законом (статті 13, 129 Конституції України та інші), що означає висунення до всіх них однакових вимог та відсутність у будь-кого з них привілеїв. Офіційне тлумачення Конституційним Судом України частини першої статті 58 Конституції України не узгоджується з цим принципом, оскільки ставить фізичних осіб – суб'єктів права (зокрема, права власності, яке є одним з основних як для фізичних, так і юридичних осіб) у привілейоване становище порівняно з юридичними особами. Не вдався Конституційний Суд і до історичного та порівняльного аналізу застосування принципу незворотності та його еволюції, що, звичайно, негативно відбилася на аргументативній основі зазначеного рішення КСУ і як наслідок – на позиціях судів загальної юрисдикції, які розглядали подібні справи з використанням принципу незворотності.

Так, у своєму Рішенні від 20.11.2006 р. (справа № 4-317 за позовом ВАТ «Кіровоград-обленерго» до Приватного підприємства «Фірма Інгуша» про відшкодування вартості різниці фактично спожитої і договірної величини споживання електричної енергії) Господарський суд Кіровоградської області, спираючись на наведене офіційне тлумачення ст. 58 Основного Закону Конституційним Судом, вирішив, що Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про електроенергетику», яким передбачено стягнення зі споживачів у випадку витрачання електроенергії понад договірну величину за розрахунковий період двократною вартості різниці фактично спожитої і договірної величини (а не п'ятикратної, яка була встановлена на момент укладення договору між сторонами), має зворотну дію, оскільки він

передбачає порівняно кращі умови для споживачів електроенергії (мова йде про юридичних осіб). З точки зору вимог верховенства права, таке застосування ст. 58 Конституції України, очевидно, є правильним, однак, виходячи з офіційного тлумачення ст. 58 Конституції України, наведеного у Рішенні КСУ № 1-рп/99, Господарський суд Кіровоградської області не повинен був застосовувати зворотну силу закону у випадку пом'якшення відповідальності юридичної особи чи покращення її правового становища, адже остання у цьому аспекті можлива лише щодо фізичних осіб. Це згодом формально підтвердив Дніпропетровський апеляційний господарський суд, переглядаючи в апеляційному порядку Рішення Господарського суду Кіровоградської області, зазначивши у своїй Постанові від 19.02.2007 р., що положення ст. 58 Конституції України про те, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, слід розуміти, що воно стосується лише людини і громадянина (фізичної особи). Прикінцеві положення Закону України від 23.06.2005 р. № 2706-IV «Про внесення змін до Закону України «Про електроенергетику», яким внесено зміни у ст. 26 названого Закону, а саме слово «п'ятикратної» замінено словом «двократної», не містили прямої вказівки щодо зворотної дії в часі цього Закону стосовно юридичних осіб. Зважаючи на це, рішення господарського суду було змінено.

Наведені витяги з рішень судів загальної юрисдикції ілюструють значимість судової аргументації та, відповідно, її вплив на правове становище фізичних і юридичних осіб. Недостатня правова аргументація породжує двозначність і суперечливість, різне праворозуміння, що у ситуації з рішенням КСУ призвело до плутанини у правових позиціях судів загальної юрисдикції.

Схожість проблеми простежується й у Рішенні КСУ № 3-рп/2001 від 5 квітня 2001 р. (справа про податки), в якому КСУ досить своєрідно надав тлумачення статті 58 Конституції України, в частині меж дії винятку з принципу незворотності дії закону в часі. А саме: Конституційний Суд України визнав такою, що не відповідає Конституції України, статтю 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 23 березня 1999 р. № 539-XIV, згідно з якою «дія положень підпункту «е» і другої частини підпункту «з» пункту 1 статті 5 Декрету Кабінету Міністрів України від 26 грудня 1992 р. № 13-92 «Про

прибутковий податок з громадян» (у редакції цього Закону) поширюється на правовідносини, які виникли з дня набрання чинності зазначеним Декретом Кабінету Міністрів України. Основний аргумент на користь такої позиції Конституційний Суд України вбачає в невідповідності статті 2 розділу II «Прикінцеві положення» зазначеного Закону вимогам частини першої статті 58 Конституції України, за якою «закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи».

Як свідчать матеріали справи, статтею 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» надано зворотну силу положенням підпункту «е» і частини другої підпункту «з» пункту 1 статті 5 Декрету Кабінету Міністрів України від 26 грудня 1992 р. «Про прибутковий податок з громадян» (у редакції цього Закону), за якими до сукупного оподаткованого доходу не вносяться:

- суми, одержувані в результаті відчуження майна, що належить громадянам на правах власності, за нотаріальне посвідчення або за операції з відчуження якого сплачується державне мито чи плата за вчинення нотаріальних дій, крім доходів, отриманих від реалізації продукції та іншого майна в результаті здійснення ними підприємницької діяльності (підпункт «е»);
- доходи, одержані від відчуження громадянами акцій та інших корпоративних прав, які були набуті такими громадянами в процесі приватизації в обмін на їх приватизаційні або компенсаційні сертифікати, а також у межах їхнього пільгового придбання за власні кошти працівниками підприємств, що приватизуються, та особами, визначеними статтею 25 Закону України «Про приватизацію майна державних підприємств» (частина друга підпункту «з»).

Надавши зазначеним положенням Закону зворотної сили, парламент не тільки звільнив від оподаткування названі доходи громадян, а й фактично скасував відповідальність фізичних осіб за несплату прибуткового податку, нарахованого податковими органами на дохід, отриманий від відчуження майна, набутого в процесі приватизації за приватизаційні або компенсаційні сертифікати, а також у межах пільгової приватизації до моменту набрання чинності цим Законом. З викладеного випливає, що надання зворотної сили підпункту «е» і частині другій підпункту «з» пункту 1 статті 5 Декрету Кабінету Міністрів

України «Про прибутковий податок з громадян» (у редакції оспорюваного Закону) спрямоване не на погіршення, а на поліпшення правового становища громадян, а тому не суперечить меті та соціальному призначенню принципу незворотності дії у часі законів.

Наведений КСУ аргумент на користь своєї позиції не можна вважати достатнім та повним, оскільки він зводиться лише до буквально-формального тлумачення та не враховує особливостей історичної еволюції винятку з принципу незворотності (*Lex retro in mitius*) та відповідної міжнародної правозастосовної судової практики. Як свідчить історія, виняток із принципу незворотності був уведений ще античними юристами в інтересах людини та для поліпшення її становища. Судова практика конституційних судів ФРН та РФ за останні десятиліття також підтверджує правильність античних правових аргументів та допускає надання зворотної сили положенням закону не лише у разі пом'якшення чи скасування відповідальності особи, але й у разі покращення в цілому її правового становища [3, с. 522]. Крім того, сучасні текстуальні формулювання винятку з «*Lex retro in mitius*» у конституціях багатьох іноземних держав містять застереження щодо можливості застосування винятку з принципу незворотності у разі поліпшення правового становища особи (Конституції Словенії, Македонії, Азербайджану).

Наведені положення дають підстави припустити, що у зазначеному рішенні КСУ не використав прийоми системного, історичного та порівняльного тлумачення, що значною мірою відобразилося на юридичній якості рішення. Зважаючи на це, є підстави віднести аргументацію Рішення КСУ № 3-рп/2001 також до силлогістичної моделі правової аргументації, про яку йшлося вище.

Простежимо вплив зазначеного рішення КСУ на правові підходи судів загальної юрисдикції з цього питання. До Апеляційного суду Полтавської області з апеляційною скаргою на рішення Миргородського міськрайонного суду від 25 травня 2009 р. звернулося ЗАТ Комерційний банк «ПриватБанк» у справі за позовом гр. Ш. до ЗАТ КБ «ПриватБанк» про захист прав споживача. Відповідно до матеріалів справи, 28 грудня 2007 р. між гр. Ш. і ЗАТ «ПриватБанк» було укладено кредитний договір, відповідно до якого позивачу надано кредит у сумі 60 000 грн для придбання нерухомості на 15 років зі сплатою за користування кредитом відсотків у розмірі 1,25 % щомісячно на суму

залишку заборгованості за кредитом. Відповідно до п. 2.3.1 договору банк має право в односторонньому порядку збільшувати розмір відсоткової ставки за користування кредитом за зміни кон'юнктури ринку грошових ресурсів в Україні, але зобов'язаний надіслати позичальникові письмове повідомлення про зміну відсоткової ставки протягом 7 календарних днів із дати вступу в дію відповідних змін. З 28 жовтня 2008 р. відсоткова ставка була підвищена до 16,08 % на рік, а з 1 лютого 2009 р. – до 27,25 % річних. 12.12.2008 р. набрав сили Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони банкам змінювати умови договору банківського вкладу та кредитного договору в односторонньому порядку». Миргородський міськрайонний суд задовольнив позов у повному обсязі, посилаючись на те, що положення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони банкам змінювати умови договору банківського вкладу та кредитного договору в односторонньому порядку» мають зворотну дію, оскільки суттєво покращують правове становище особи. Своєю чергою, Апеляційний суд Полтавської області не підтримав позицію суду першої інстанції в частині визнання неправомірними дій «ПриватБанку» щодо підвищення в

односторонньому порядку відсоткової ставки відповідно до ст. 58 Конституції України, обґрунтувавши це тим, що районний суд неправильно застосував положення ст. 58 Конституції України, відповідно до якої закон має зворотну силу лише у разі пом'якшення чи скасування відповідальності особи та не може мати зворотну силу у разі загального покращення її правового становища.

Приклади рішень судів загальної юрисдикції ілюструють наслідки рішень КСУ з недостатньою аргументацією для людини, її прав та інтересів.

Таким чином, проведене дослідження особливостей судової аргументації принципу незворотності дії закону в часі в Україні показує важливість та необхідність наявності в судових рішеннях достатньої правової аргументації та її взаємозв'язок з правовим інструментарієм захисту прав людини.

Вразливість аргументативної бази, насамперед, проявляється у приведенні судами аргументів, що ґрунтуються на демонстрації їх формальної правильності без відповідного належного аналізу на основі засад верховенства права, що негативно впливає на правове становище людини та якість українського судочинства в цілому.

Список літератури

1. Щербина О. Ю. Способи міркувань юристів країн романо-германського та англо-американського права / О. Ю. Щербина // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Сер. : Філософія. Політологія. – 05/2010. – Вип. 98. – С. 40.
2. Козюбра М. І. Теорія юридичної аргументації: становлення, стан та перспективи у вітчизняній юриспруденції / М. І. Козюбра // Наукові записки. НаУКМА – К., 2012. – Т. 129. Юридичні науки. – С. 3–4.
3. Гаджиев Г. А. Предприниматель – налогоплательщик – государство: Правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации : учеб. пособие / Г. А. Гаджиев, С. Г. Пепеляев. – Москва : ФБК-ПРЕСС, 1998. – 592 с.

R. Abramovych

SPECIAL FEATURES OF JUDICIAL REASONING IN RESPECT OF APPLICATION OF NON-RETROACTIVITY OF LAW PRINCIPLE IN UKRAINE

Judicial reasoning of the principle of non-retroactivity of law is researched in the article. Interconnection between the judicial argumentation of the “lex ad praetorian non valet” principle in the practice of the Constitutional Court of Ukraine and the courts of general jurisdiction is considered.

Keywords: rule of law, reasoning, exception, non-retroactive effect of a law, law.

Матеріал надійшов 11.04.2013